

7,5 km, 2 uur

ZUIDERWATERLINIE WANDELROUTE

's-Hertogenbosch en het Bossche Broek

Natuur en historie zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden in de vestingstad 's-Hertogenbosch en het natuurgebied het Bossche Broek.

Rond 1200 werd de stad gebouwd op een hoge zandrug die **door omringende moerassen natuurlijk werd beschermd**. Later beschermde de stad de natuur: er mocht niet gebouwd worden zodat men de vijand op grote afstand kon zien aankomen.

Vandaag is 's-Hertogenbosch een bruisende stad, waar **cultuur- én natuurliefhebbers hun hart kunnen ophalen**.

ZUIDERWATERLINIE
NOORD-BRABANT

LEGENDA

- Bezienswaardigheden
- Startpunt van de route: station 's-Hertogenbosch: Stationsplein
- Bolwerk Sint-Jan
Sint Janssingel 25
- De Vergulde Draak
Oranje Nassaulaan 7
- Zitbanken
- Rasterpad
- Parkeerplaats 1: Stationsplein (betalend):
Colveniersstraat 20
- Parkeerplaats 2: Q-park Station (betalend):
Majweg

TOEGANKELIJKHEID

- Het wordt aangeraden om met het openbaar vervoer te komen.**
- Honden zijn toegestaan.**
- De route bevat onverharde wegen en trappen.**
- Bij warm weer rekening houden met muggen, dazen en teken. Het groen is dan extra hoog.**

Waar vroeger een middeleeuwse stadspoort gelegen was, bevindt zich nu het bezoekerscentrum **Bolwerk Sint-Jan**. Het Bolwerk is een samenwerking tussen Kring Vrienden en de gemeente 's-Hertogenbosch.

Heb je zin om iets langer te blijven? Overnachten kan bij **De Vergulde Draak**.

Route

- 1 Verlaat het station aan de centrumzijde.
Ga rechts bij de fontein met de gouden draak de Oranje Nassaulaan in.
- 2 Al snel kom je bij het **Julianaplein**. Steek over bij nr.21 en ga rechtdoor de **Capucijnenlaan** in.
- 3 Op de **Van der Does de Willeboissingel** ga je naar rechts.
Je kunt op de stoep lopen, maar het is leuker het hegje door te gaan en het smalle paadje langs het water te volgen. Vandaar zie je de oude stadsmuur met het Mariapaviljoen.
- 4 Ga aan het eind linksaf de **Knuppeltjesbrug** over.
- 5 Eenmaal aan de overkant neem je links de trap naar beneden.
Daar ga je nog eens naar links. Zo volg je het pad onder de brug.
- 6 Je wandelt nu langs het water. Aan het einde van het pad ga je rechts de stuw over.
Daarna volg je het pad naar links, onder de weg door.
- 7 Steek met het **pontje 'De Moerasdraak'** de Dommel over.
Aan de overkant ga je naar rechts over de dijk.
Ligt het pontje aan de overkant? Haal het naar je toe door aan het wiel te draaien.
- 8 Je wandelt nu een stuk langs het water. Ter hoogte van het laatste huis aan de overkant ga je links via een draaihekje natuurgebied het Bossche Broek in.
- 9 Volg het pad tot aan de zandweg.
- 10 Op het zandpad (de **Donkerhooiweg**) ga je naar rechts. Volg daarna de bocht naar links.
- 11 Neem het eerste pad naar rechts (bij de informatieborden en hekken).
- 12 Je loopt nu op het Keltisch-Romeinse zandpad. In het begin ligt dit pad in een open gebied, maar al snel loop je tussen de struiken en bomen.
- 13 Neem het eerste pad naar links. Steek daarna de verharde Sterrebosweg over.
- 14 Volg het pad aan de overkant tot na de bocht naar links. Ga door het draaihekje en steek het bruggetje over.
- 15 Je komt aan de verharde **Zuiderstrandweg**. Ga hier naar links.
- 16 Op het kruispunt met de **Sterrebosweg** ga je een stukje naar links.
- 17 Bij het eerste bord aan de rechterkant ga je rechtsaf. Hier volg je het **verhoogde rasterpad** over de natte gronden.
- 18 Aan het einde van het rasterpad ga je over het bruggetje en daarna rechtdoor naar het zandpad.
- 19 Aan het einde van het zandpad ga je naar rechts.
- 20 Ga bij de verharde **Sterrebosweg** naar links. Wandel het Bossche Broek uit richting de stad.
- 21 Bij de verkeerslichten ga je naar links. Je loopt nu over de **Zuidwal**. Steek niet over.
- 22 Volg de Zuidwal. Na 10 minuten wandelen ga je rechts het **Kruisbroedershof** in.
- 23 Volg de straat en ga rechtdoor de **Kuipertjeswal** in.
- 24 Ga op het kruispunt met de **Vugtherstraat** naar rechts. Al snel ga je links de **Berewoutstraat** in.
- 25 Ga rechts de **Uilenburg** in en sla links het **Mariënburgpark** in.
- 26 Wandel door het **stadspark Mariënburg**. Houd links aan en ga het parkje weer uit.
- 27 Ga rechts de **Sint Jansingel** op en meteen weer links de **Mariabrug** over.
Op het **Julianaplein** ga je naar rechts.

Bolwerk Sint-Jan

Met dank aan onze partners:

De Zuiderwaterlinie in en rond 's-Hertogenbosch

Vanaf het begin van de Tachtigjarige Oorlog (1568 – 1648) was 's-Hertogenbosch in handen van de Spanjaarden. Het was een machtige vestingstad, omringd door water en drassig terrein. Tijdens het Twaalfjarig Bestand (1609 – 1621) ontwikkelde de stad zich tot een nog formidabelere vesting, met de aanleg van 7 bastions, 2 forten en een kruithuis. Dankzij deze versterkingen was de stad te midden van de wijde watervlakte ongenaakbaar.

Prins Frederik Hendrik en graaf Ernst Casimir bij het beleg van Den Bosch, Pauwels van Hillegaert, ca. 1629 - ca. 1635 (Rijksmuseum Amsterdam)

Met het beleg van 's-Hertogenbosch in 1629 wilde de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden de stad veroveren van de Spanjaarden. Maar door het drassige gebied rondom de stad én alle versterkingen was dat praktisch onmogelijk. Prins Frederik Hendrik van Oranje polderde daarom de natte gebieden in en pompte ze leeg. Ook verlegde hij de grote waterlopen.

Nadat de stad was afgesloten van het belangrijke water, konden de belegeraars stukje voor stukje loopgraven aanleggen in de richting van de stad. Vanuit die loopgraven konden ze 's-Hertogenbosch onder vuur nemen en uiteindelijk bezetten. De Spaanse overheersing van de vestingstad eindigde op 13 september 1629. Het beleg van 's-Hertogenbosch had toen bijna een halfjaar geduurd.

Bezienswaardigheden

Erfgoed 's-Hertogenbosch (0000991)

1 Pieckepoort / Vughterpoort

De Pieckepoort (ook wel Pickepoort of Vughterpoort) was een belangrijke poort in de vestingwal rondom de stad. Het was al de derde stadspoort richting Vught, na de Antwerpse Poort (in de Vughterstraat) en de Vughter Poort (ter hoogte van de Kuipertjeswal). Na voltooiing van de Pieckepoort in 1399 werden de andere twee overbodig en kregen ze een andere functie.

Tijdens het beleg van 1629 werd de stadspoort zwaar beschadigd. Honderd jaar later werd ze herbouwd. Rond 1890 had de poort geen functie meer en werd ze gesloopt. In 2016 werden de fundamenten opnieuw blootgelegd.

2 Bres geslagen

Op 9 september 1629 slaagde het leger van prins Frederik Hendrik erin om een mijn te laten ontploffen aan de Vughterpoort. Twee dagen later volgde een nieuwe ontploffing, die een groot deel van het bolwerk aan de Vughterpoort vernielde. Zo zat er eindelijk een bres in de vestingmuur.

Al snel startten de onderhandelingen over de overgave. Uiteindelijk zagen de bestuurders van 's-Hertogenbosch zich op 13 september gedwongen het capitulatieverdrag te tekenen. Op de stadsmuur is op de plaats van de bres een plaquette aangebracht die herinnert aan de gebeurtenissen van 1629.

“Als boswachter zou ik graag een tijdsmachine hebben om terug in de tijd te gaan. Naar de toendra’s met grazende mammoeten, de bouw van de eerste nederzetting of naar het beleg van 1629. Al die historische periodes die het Bossche Broek hebben gevormd tot wat het vandaag is.”

José Borsboom, boswachter Staatsbosbeheer

3 Moerasdraak

Vestingstad Den Bosch. ‘s-Hertogenbosch. Silva Ducis. Oeteldonk. Het zijn allemaal verschillende namen voor de provinciehoofdstad. Tijdens de Tachtigjarige Oorlog had de stad ook de bijnaam ‘Moerasdraak’: onneembaar vanwege het moeras rondom (vandaag de Gement en het Bossche Broek). Tegenwoordig is ‘Moerasdraak’ de naam van het pontje om de Dommel over te steken.

4 Fort Sint-Anthonie

Het laatste huis aan de overkant van het water is gebouwd op de fundamenten van Fort Sint-Anthonie. Je ziet rechts van het huis nog de muur van het oude verdedigingswerk. De bouw van het fort werd vermoedelijk in 1597 voltooid. Het had een asymmetrische vorm, gebaseerd op een regelmatige vijfhoek. Op 4 hoekpunten stond een bastion. Rondom het fort lag een brede gracht. Enkel langs de oostzijde was geen gracht nodig, daar liep de Dommel.

Fort Sint-Anthonie lag samen met Fort Isabella aan de weg naar Vught, en beschermde zo het zuiden van de stad. Tijdens het beleg viel Fort Sint-Anthonie halfweg juli 1629, nadat eerder Fort Isabella ook al gevallen was.

5 De Dommel

Water was een belangrijk wapen. Door een stuk land onder water te zetten kon je een leger verdrijven of tegenhouden. Deze techniek noemt men inundatie. Het water stond te hoog om erdoorheen te lopen en te laag om eroverheen te varen. Zo kon de vijand niet bij de vestingstad komen.

Hier steek je de oude loop van de Dommel over. De loop van de Dommel is op sommige plekken verplaatst om de rivier recht te trekken (1890 – tweede helft 20ste eeuw). Zo wilde men water sneller afvoeren en grond winnen. De afgelopen jaren heeft waterschap De Dommel plannen ontwikkeld om de rivier opnieuw een natuurlijker karakter te geven.

6 Verboden Kring

Hier en daar kom je metalen paaltjes tegen met het opschrift ‘Verboden Kring’ en een afstand van 300, 600 of 1000 meter tot Bastion Oranje of Fort Sint-Anthonie. Deze paaltjes zijn afkomstig van de Kringenwet uit 1814, die alles te maken heeft met de verdediging van de vestingstad.

Tot een afstand van 300 meter van het vestingwerk mocht alleen met toestemming gebouwd worden met brandbare materialen zodat in geval van dreiging het gebouw snel kon worden afgebroken of desnoods in brand kon worden gestoken. Zo had de vijand geen beschutting tegen beschietingen vanuit het fort. In de tweede kring (tussen de 300 en 600 m) mocht zonder toestemming gebouwd worden met beperkt gebruik van stenen. In de derde kring (tussen 600 en 1000 m) mocht zonder toestemming gebouwd worden. In 1853 werd de wet versoepeld.

7 Keltisch-Romeinse zandpad

Het Keltisch-Romeinse pad loopt hier al meer dan 2000 jaar. In de Romeinse tijd maakte het deel uit van de route tussen Tongeren (België) en Rossum.

8 Het Bossche Broek

Het Bossche Broek is in tijden van oorlog altijd onder water gezet om de vijand te weren. Dit ging goed tot Frederik Hendrik in 1629 naar het idee van waterbouwkundige Leeghwater (althans, dat beweerde Leeghwater zelf achteraf, toen het gelukt was) de polders begon droog te malen. Dit gebeurde met 35 watermolens die door paarden werden aangedreven. Daardoor lukte het de Staatsen het katholieke 's-Hertogenbosch in te nemen. Vandaag is het een ongerept natuurgebied van ruim 166 hectare.

9 Fauna en flora

Zwaluwen en roofvogels vinden in het Bossche Broek hun voedsel. Als je geluk hebt, kan je ook een ree of fazant spotten in het gebied. De voormalige moerassen zijn vandaag natte, venige, schrale blauwgraslanden met vele bijzondere planten en dieren.

In de sloten en plassen komen grote en kleine modderkruipers (vissen) en heikikkers voor. De blauwgraslanden danken hun naam aan de blauwachtige planten zoals blauwe knoop, blauwe zegge, moeraskartelblad, veenpluis en nog vele andere plantensoorten die eeuwen geleden al voorkwamen.

10 Waterpoort Grootte Hekel

Op de hoek van de Zuidwal en de Oude Dieze vind je een 19de-eeuwse sluis. Rond 1519 stond hier de Grootte Hekel: de belangrijkste waterpoort of waterinlaat van de vestingstad. Door grote openingen stroomde het water van de stad binnen. De openingen konden afgesloten worden met hekken om ongewenste bezoekers buiten te houden.

11 Vestingwal de Zuidwal

Vanop hoge stadsmuren konden de Bosschenaren de stad beschermen tegen vijandelijke invallen. Op sommige plaatsen aan de wal stonden huizen, maar in het begin van de 16de eeuw werden die afgebroken om de wallen te verbreden. Tot het opheffen van de vestingstatus van 's-Hertogenbosch in 1874 was de Zuidwal niet toegankelijk voor het grote publiek. Enkel militairen mochten er patrouilleren.

Vandaag is de Zuidwal nog steeds de scheiding tussen de binnenstad en het Bossche Broek. Daardoor biedt de wal een mooi zicht op het uitgestrekte natuurgebied.

12 Bastion Oranje

Bastion Oranje is het laatst gebouwde verdedigingswerk van Den Bosch. De Staatsen voegden het in 1634 toe aan de vesting, 5 jaar nadat de Spanjaarden verjaagd werden uit de stad. Het bastion kreeg muren van wel 2 meter dik met daarbovenop een aarden wal.

Onder het oorspronkelijke Bastion Oranje ligt vandaag het bezoekerscentrum Bastionder. Je kan er nog een deel van de oude toren zien. Bovengronds heb je een goed zicht op de structuur van de oude vestingwerken.

Over de Zuiderwaterlinie

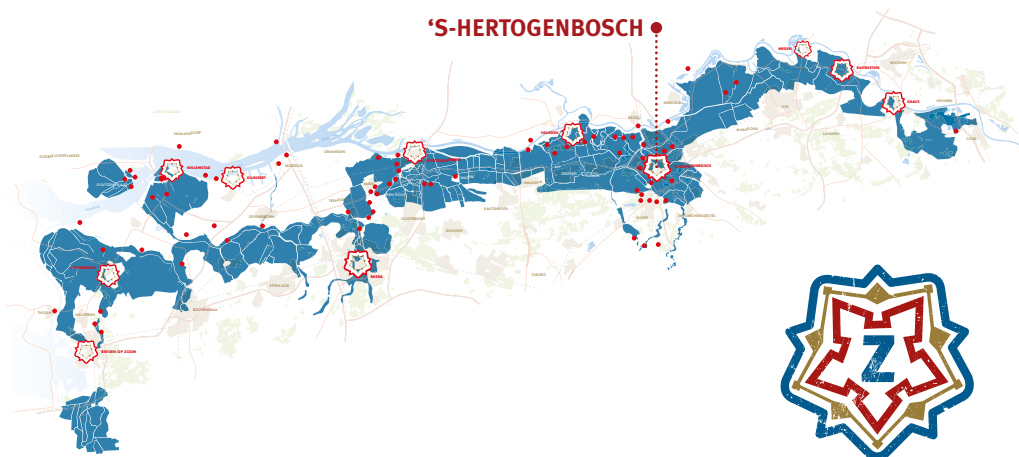
Dwars door Brabant loopt de Zuiderwaterlinie, de oudste, langste en meest gebruikte waterlinie van Nederland.

Het is een ingenieus verdedigingssysteem van vestingsteden, forten, schansen, dijken en sluizen. Vele machthebbers zetten hier het land onder water om Holland te beschermen tegen vijandelijke invallen.

De Zuiderwaterlinie verbindt 11 historische vestingsteden en hun ommelanden met elkaar. Van Bergen op Zoom tot Grave vind je zo een parelketting van historische vestingsteden, stoere forten en bijzondere linielandschappen.

Tot snel in de Zuiderwaterlinie!

'S-HERTOGENBOSCH

Maak je mooie foto's tijdens de wandeling?
Deel ze met **#zuiderwaterlinie** op Facebook en Instagram